

ג) גם הסמלים והסימנים של המפה, שעל-פי שגרתם ניכר מוצאים מהתקופה העתיקה, מותאמים לתחום הבלתי ושינוי זה. ציורי הנהרות אינם דומים זה לזה כמו במה"א אלא מודגשים ומובלטים לפפי השיבתו המקראית של הנהר (ר' השינויים בין הירדן, הנילוס והנהרות העיקריים בהמה"ב, בניגוד לתיאוריהם במה"א כשהם שווים זה זהה). וכן כמה הרים מפורטים הובאו וציוו בהתאם לשבি�תם. ככל מרבים יותר על מידת (לבנון), מוגבאים ביותר (הר ארמניה) וכו'. סימני הערים הנמצאים בשפע במה"א נעלמים לרוב בהמה"ב. המיעטים שנשארו נתונים בזרותות שונות; אולם כורות אלו מיסודות על הסמל של מה"א. אבל הם מצוירים בשינויים רבים מאוד (ר' רינוקורה, בבל וכו'). ציון ירושלים בזרות ריקה מקושתת במראה מגדי אפשר שהוא כו"ו מעשה ידי המעתיק מימי-הביבנים.

הערות לדוח על החפירות בבית-שערים (עונת 1940)

מאט ש. ייבין

אפיינו מבט מרפרף בלבד על התכנית של בית-הכנסת בבית-שערים מעלה ע' הדעת את ההשערה, כי לכתהילה כל' אומם בית-הכנסת את כל הבניין, ואך החצר הפנימית הקטנה אשר בדורות-מורחה בכל'. ואנו ממש הקיר הדרומי-המורחתי החיצון במילואו עד הרחבה הרצופה (מס' 4 בתכנית). טורי העמודים, המחלקים את פנים הבניין לשולש אולמות, נמשכו גם הם לצד דרוםית-מורחת, וככל' — כל אחד — עוד שני עמודים (בחישוב לפי הרוחות): האחד — במקומות הcoty המפריד (בתכנותו המתוכנתה של הבניין) בין האולמות לבין החצר הפנימית. והאחד — במקומות שבהם נמצאים שני בורות המים בחצר הפנימית; ולפרק נעלם היום כל' שריד וכורן לערמות אלה). השערת זו תברר את התופעה המוראה, שלא נודעה בתכנית אחרים: חווית כפולה לבניין, האחת — אל פני הרחבה, והאחרת — אל-פני החצר הפנימית.

אמנם, בית-הכנסת זה יש בו כמה תופעות ארכיטקטוניות מיהדות בניין, שעד' עתה לא נמצאו כמעט בתכנית אחרים אשר נגלו בארץ-ישראל; ובכך' כפל החזיותות, שאותה היא העתק כמעט מדויק של האחרת, הוא דבר מופלא שקשה למזוודה. הסברת אם לא הסברה זו של שינוי התכנית לאחר מכן. גם מדבריו של הד"ר מייז'ר ניכר כי בראשית התקופה הד"ו ב', נעשה שינוי בבניין (על' זאת להלן).

הבניין הראשון, שנבנה בתקופה הד"ו א' — הדינו בראשית המאה הג' אחר ספה"ג. כל' איפוא את בניין ב' לכ' ארכו, ובניין זה דומה היה לכ' יתר בת-הכנסת בני הטיפות הקדומות (כפר-נחום, כורזון וכו'). ריבוי השברים הארכיטקטוניים, שנמצאו בפנים הבניין ומהווצה לו, מוכיח בעיל' כי בית-הכנסת היה מקושת עיטורים ארכיטקטוניים

(1) הרוחת המוצעת בין עמודי הבסיסי הוא כ-2.10 מ' בין עמוד לעמוד, המרחק בין עמודו האחרון בטור הדרומי-המערבי ובין הקיר החוץ הוא כ-2.30 מ', והוא גם המרחק בין הקיר החוץ ובין בור המים הדרומי-המערבי בחצר הפנימית. העמוד האחרון (בפנס הבסיסי) בטror הצפוני-המורחתי גובל (ולא מפסיק מקומו בתכנית); אך המרחק בין הקיר החוץ ובין הבור הצפוני-המורחתי בחצר הפנימית הוא כ-2.10 מ', מרחקים מתאימים איטוא לרוחם שבין עמודים בפנים הבסיסי.

שונים ומרובים. לפ"י תכניתו הראשונה, כדוגמת בתיה-הכנסת האחים בני-התקופת, ואשר ל'ציע. מנחיהם גם החופרים כי א'ך-על-פי שלא מצאו שרידי מבוקחים אשר יעדו על מציאותו, הרי יש להניח כי היה קיים בבניין זה²). העדר טור הרוחב של העמודים (ב掊לה לcker שמלוּן נאנטה), שציריך היה לקשר את שני טורי האורך (בחבילה לאגבי הבטיליקי). איןנו יכול להחשב בשום-פניהם ראייה לסתור. שכן אם אפשר היה לחשוד את המרחב שבין שני טורי עמודי האורך במרישיגג, אפשר היה לנשוך אותו המרחב בין שני העמודים הקיצוניים גם למן בנות מעלייהם את היציע שנמשך לאורך הקיר האחורי של הבניין. ועוד-זאת, ניתן כי לפ"י תכניתו הראשונה כלל הבניין גם טור עמודי-רוובב, אלא משנובנתה הביבה (ר' להלן) הוסר טור זה. אמנם, ד"ר מייזלר מסר לי בע"פ כי החופרים הסירו את אבני הביבה, בדקו את הסלע מתחת, ולא מצאו בו כל סימנים לכך שלפניהם היו כאן בסיסי-עמודים; لكن קשה לקבול את ההשערה שהbebתי ל'ע. ובuczם מכירים אנו גם כמה בתיה-כנסת לא טורי עמודי-רוובב, כגון בית-אלפא, גערן(?). אלא שלא היה שיכים כולם (לעת-עתה) לטיפוס המאוחר³.

לאחר זמן נעשׂו שינויים בתכנית בית-הכנסת⁴, שככלו לדעת הד"ר מייזלר את ריצוף רצפת הפסיפס בחצר הפנימית ואת טווח הכתלים ומשיחתם בצירות צבעוניים בפנים הבטיליקי. לדעתו שיכים לשינויים שנעשו בתקופה זו: א' לא רק הפסיפס בלבד אלא עצם סידור החדר הפנימית בכללו; ב', הביבה אשר בקצתו הצפוני-המערבי של אולם התווך; ג' קיר הכנסה של הבטיליקי (בבנייה המתוקן), החוצץ בין ובין החדר הפנימית; ד' המקום המיחוד לארון-הקודש; וכ' אלה תלוים זה בזו.

מה היה הגורם העיקרי לשינוי הכנסית? בלאס נתיחס הבניין במדת-המה ובלה מהמת השימוש הממושך בו. ואולם, לפ"י עניות דעתינו, יש ליחס את שינוי הכנסית האלה לשיבת עיקרית אחרת. מקורות קדומים שונים⁵ אנו יודעים כי רכתייה לא הייתה מקום קבוע לתיבה בבית-הכנסת. זו הייתה נשמרת בחדר צדדי או אפלוי במבנה סמוך, ובשעת הצורן היו מטללים אותה או מוציאים את ספרי-התורה ממנה. מצב זה שרד עדין בשעה שנחטמה המשנה, כי במקורות המשניים אין זכר לארון-הקודש. וכן אין אנו מוצאים בכתיה-הכנסת בני היטפים הקודם (שנבנו לכלי המאוחר בראשית המאה ה-ב') — וכמה מהם אולי אפלויו במחיצת השניה של המאה ה-ב' — לאחר ספה'(?) כל סימן למקום קבוע לארון-הקודש⁶. רק לאחר חתימת המשנה החלה רווחת ההרגשה כי לטוטל התיבה וספרי התורה יש בו משומם בזionario, ולאט לאט נקבעה שיטת מקום קבוע לתיבה, ככלומר לארון-הקודש שבו נשמרו ספרי-התורה.

ברור היה כי משבאו ל'יחיד מקום קבוע לתיבה בבית-הכנסת. חייב הגיון-הדרבים את קביעתה בקיר-הכיוון (ככלפי ירושלים). אבל קיר-הכיוון בטיפוס הקדום של בתיה הכנסת היה חזית הבניין, ובו היו קרועים שלושת פתחיה-הכניסה. ומובן הדבר, חזית

(2) ר' מייזלר, ידיעות ט', ע' 12.

3 ר' — דרכ-טסל — E. L. Sukenik, *Ancient Synagogues in Palestine and Greece*.

fig. 4 (p. 29) & fig. 7 (p. 32).

4 ר' מייזלר, שם, ע' 14.

5 משנה תען' ב', ח"א: תוס' מגיל' ד', ב"א: ב', סוטה ל"ט, ע"ב.

6 עיי' ביחסו סוטה ל"ט, ע"ב, ומירוש רשי' לפקום:...". שיחה דרכם להביא ס"ת מבית אחר, שמשתרע בו, לבית-הכנסת... וכשיזאין משה ונומלים ס"ת להליכו לבית המשתרע בו... אלא מוליך ס"ת לבתו ומגיחו והעם יוזאנין אחריו..."; וכיודע אין רשי' מפרש אלא לפס הכתוב במקומות אחרים בגמרא.

הבנייה, שהיא פניו, הייתה צריכה לחיות מכונת כלפי ירושלים מפני הכבוד, וחווית הבניין היא כרגען מקום הכנסה הראשית. עם ייחוד מקומ-קבע לתייה בקירות-הכיוון (שאם-ללא-כן היה הקהלה בכתית-הכנסת עומד בחפילה שאחריו אל התיבה. דרך בז'ון) אי-אפשר היה בקיר זה כנסה משולשת, שהרי התיבה הקבועה באמצע הקיר הפריאה את הכנסה; ולא זו בלבד אלא שהקהלה הנכנס או היוצא היה עליה לדוד את התיבה ולהזיקה בשעת הדרק, וنمצתה התיבה מתבזה. בת-הכנסת שוניות פטרו את העביה כדרכם. בכפר נחום הסתפקה הקהילה בבניין חיז' בפנים האולום כנגד הפתוח התיכון, ובקביעת מקום התיבה בפנים הבניין לפני החיז' הסגור⁷. בבית-שרערם לא הניח פתרון כזה את דעתם של מוחיקי בדק הבית, ולכך החיז' הגיעו את קץ הדרומי-המוריה של הבסיליקי מבנים הבניין בכנותם קיר חזץ לרוחב כל האולומות. במקום שבו עמדו שני העמודים לפני האחرونיהם מצד זה⁸. הקיר החיז' הזה נעשה מעתה חזית הבניין, אך בו הונחו רק שני פתחי-הכניסה צדדיים, ואילו אמצעו נבנה בצורת גומה מרובעת הבולטת מצד החיז' של הקיר, וכנגד גומה זו בפנים הבניין יוחד מקום לתיבת, מקום הניכר עד היום בטיחו המיחד ובשרדי מחיצות-האבן הקלות ממשי⁹. משיחוד מקום-קבע לתיבת,طبع היה הדבר ליחיד מקומ-קבע גם לביימה. ואו נבנתה בימתה-האבלים הגדויה הנשענת על כתלה האחורית של הבסיליקי. בס המעיין יפה בהכנות יכיר כי הבימה הזאת היא תוספת מאוחרת. לא זו בלבד שאין לה כל קשר ארגаниי אל התוכנית הראשונה של הבניין, אלא שהיא גם פוגמת אותה מבינה ארכיטקטונית, והיא גותנתה להתבادر רק כתוספת מאוחרת המקבילה ומתאימה אל קביעה ארונות-הקודש בקירות-הכיוון. השטח שבין החזית החדש של הבסיליקי ובין חיטתה הישנה נעשה לחצר פנימית, שרווצפה פסיפס, ושמשה מבוא כלוי גם לבניין עצמו (עורות גברים) וגם לנשוף הקטן מצד צפונית-מזרחה, שמננו אפשר היה לעלות במדרגות ליציע (עורת נשים): מלבד עדות הפסיפס, שהוא בודאי סימן לתיקון מאוחר, אין חזר פנימית זו יכולה להתישב עם תוכן התוכנית האורגאנית הראשונה לבניין, גם היא ניתנה להתבادر רק כתוספת, או כתיקון מאוחר, ששובותה דבר ארין להם ולגורומים אסתיטיים-ארכיטקטוניים. מעתה מתברר כי תוכנות הראשונה של הבניין מתאימה בדיקות לטיטופס הקדום של שאר בתיה-הכנסת גלילי, ואילו היוצאות מהללו, שמנה בו החופר¹⁰, אינם אלא פרי תיקונים מאוחרים שגורמים דתיסטי-روحניים.

מתי נעשו התקונים האלה? החופרים מעדים כי סימנים שונים מוכחים שבראשית תקופה הבניה ה-III¹¹ ב', דהיינו בראשית המאה ה' לאחר ספה' ג', נעשה בדק הבית; ופניך יש ליחס לזמן ההוא גם את השינויים בתוכנית הבניין. פרק זמן זה מתישב יפה עם הממצא הארכיאולוגי בכל המזרחה התיכון. חפירות שנות מעידות כי ימי מלכותו של קונסטנטינוס הגדול היו ימי תחיה, התעדודות ופריחה לכליות גדויה בכל הקיסרות הרומאית במזרח לאחר הירידה במחזיטה השנייה של המאה ה'; וורמים היו נאותים לברך בתים ציבוריים מפוארים¹²). ולא זו בלבד, אלא שמדובר של אב-

(7) ר' III. fol. & pl. Père G. Orfali, *Capernaüm et ses ruines*, pp. 71

(8) ניתן כי בבית-שרערם לא הניח פתרון זה את הדעת מפני שמדובר (הרבבה בלשון החופרים) שלפני ביה-הכנסת היה צר מאד.

(9) ר' מיזולר, שם, צייר ב' (ע' 7) והזיר בידיעות ו', ע' 178 (ברקע האחורי של התמונה).

(10) ר' מיזולר, שם, ע' 14.

M. I. Rostovtzeff, *A History of the Ancient World, Rome*, pp. (11) 320-321; 354; 357-359

יונה נראת כי מרבית רצפות הפסיפס בא"י משתייכות למאות ה'–ו' אחר ספה"נ⁽¹²⁾). יש להניח כי המנהג כלל היה נפוץ כבר במאה ה', ומכאן ריצוף הפסיפס בחצר הפנימית שלא במבנה הבטיlico-העיקרי (רוחות-שיש)⁽¹³⁾.

כגוארה קיימת עובדה אחת שקשה להשלים בין ובין קביעה תאריך מאוחר כל-כך למבנה שניים אלה (הказאת מוקם-קבע לתייבה בית-הכנסת ובניית ביתם פקורא)... עובדה זו היא מציאות תכניות של בית-כנסת קדומים (לפי תאריך בניינם) שבhem כבר נמצאות גומחות בקיר-הכיוון, ככלומר יש לשער כי בהם כבר הוקצה מקום-קבע לתייבה בית-הכנסת. בית-כנסת כזו הוא בית-הכנסת (בצורתו האחורונה) בדורה-ARIOPOLOS. עליו אנו יודעים כי בניינו סורים בשנת 245 אחר ספה"ג, והוא נהרס בשנת 256. דהיינו הוא שמייך לרביע השני של המאה ה' אחר ספה"ג⁽¹⁴⁾. בניין אחר ממין זה הוא בית הכנסת בפרינייה, שבס בו מצויה גומחה מרובעת בקיר הכיוון (מזרחה). בית-כנסת וזה אמור מן המאה ה' לאחר א'ר' ספה"ג לפני עדות החופרים⁽¹⁵⁾. ואולם שנו אלה הם בת-כנסת שנבנו בתופעות הגוללה. להן נראה כי מושם-כך מצויים בהם כמה קווים אפייניים המשותפים להם, ומיחדים אותם מכל' בית-הכנסת שנבנו באותה תקופה בא"י. ויתכן כי דוקא בגוללה, במקום שלא היה קיימת קדושת הארץ וקדושת הבניין לא נראה מבחן בתפארת בניינה (על-זאת ראה ה'לן). הרגשה ביותר קדושת התורה וקדושת פנים הבניין⁽¹⁶⁾, ומשום-כך הקדימו ליחיד שם מוקם-קבע לתייבה ולטפורי-התורה. כן לא היה נוח לנראת בגוללה פטטל את התיבת בפרהisa משום פוליטיקה ש-שכננות עם הגויים (ר' ה'לן). והורgesch מעין הכרה לתקופת לתייבה מוקם-קבע בפנים הבניין. לצורך ממשי מאד זה נמצא בנקל הצעק פטיכולוגי של המנעוט מבוין התיבת המשמש בית-קובול לדברים שבקדושה. ויתכן כי יהודי הגוללה דוקא הם שהביאו מנהג זה לא"י וננתנו לו מהлечים בקרוב אחים בארץ. והלא בבית-שערים זו עצמה יש בבית-הכנסה יעקב הקיסרי, הארבליסינאנוגוס של קהילות פמפליה; הוא וশכמו יכלו בנק' ה'חפץ את מנהגי יהדות הגוללה בקרב קהילות הארץ.

(12) ר' Avi-Yona, *Mosaic Pavements in Palestine*, QDAP III, pp. 61-62.

(13) קשת להסבירים עם דעתו של אב-יירובנה כי סיבת התרבותן של רצפות הפסיפס בא"י דוקא במאות ה'–ו' היא השקפת הפוליטי שתחרור בארץ דוקא בתקופה הביזנטית (המודרנת). בית-הכנסת המפוארים שנבנו דוקא במאה ה' (וואולי אפיילו בסוף ח') אחר ספה"ג, והם רוצטו מึกרים לחות-שיש, שכן הקישוטם לדריצף יקר ומהודר. אך אין להשוכב כי בתקופה זו ערך הנגדו ליפויים בת-הכנסת, שכן הקישוטם הארבליסקוטיים בת-הכנסת אלה לא היו גיאומטריים בלבד. ולפי ע"ד השימוש בפסיטיס-גבועונים מצויים כאן ולו יותר ונשב למחרור כל-כך. ר' מאמר הביקורת הנזכר בהערה 17 (ע' 65).

(14) H. F. Person, *The Synagogue, apud M. I. Rostovtzeff & others*, ר' Excavations at Dura-Europos, VIIth Season (1932-33), p. 311.

(15) ר' Th. Wiegand & H. Schrader, *Priene*, 1904, Ss. 320; 480-1. אעפ' שאין החופרים קובעים לאיזה זמן יש ליחס בית-הכנסת זו (שהם חשבים אותו לבנייה גוזרת), מכל' מוקם ניכר מבדיהם שהבנין שמייך לטיפוס-כטיטה, שהסתהו נסקה במאות ה'–הה' לאחר ספה"ג, ואם נחשוב בין זה לבית-הכנסת (בדעת סוקניק, *Ancient Synagogues*, ע' 42-43), הרי הבניין קודם בזרעאי למאה ה'.

(16) דוקא ביחס לבית-הכנסת של בית-שערים סוברים החופרים כי הבניין שמש מרכז לפועלות צבירות כללות של העדת, ולא רק מקום תפילה בלבד. ופה העיר יודוי הד"ר ב. מיזולר, כי בניינים אלה בא"י היו בת-הכנסת (מקום התכנס חציבור), ואילו בגוללה היו בת-הטאילה.

אם נכוונה הנחה זו, יתבאר הבדל התאריכים שבין ייחוד מקומות-קבוע לתייבה בכתה-הכנסת בדורה-אריפוטס ובפרינה (בסוף המאה הראשונה של המאה ה'ו) ובין השינויים בכתה-הכנסת בא"י (בראשית המאה ה').

קייעת העובדה הזאת, כי החצר הפנימית ופסיפסה הם ח'ק ממשני התקנית שהובס (במידה מרובה) על ידי ייחוד מקום-קבוע לארכון-הקדוש, ומיצאת תאריך לשינוי זה, תאריך שיש לו יסוד ארכיאולוגי מוצק. מאשרים את הדעה שכבר הבעתה לפניו שנים אחדות במאמר ביקורת אחד⁽¹⁷⁾, וכבר שיערתי אז כי יש להפריד בין ייחוד מקומות-קבוע לארכון-הקדוש ובין הכנסת קישוטי פסיפסים מגונינים ומציירים לפניהם הבסיליקי. תמכתי את הערטתי זאת בבירור סיבותיהם של שני החידושים האלה⁽¹⁸⁾. והנה הממצא הארכיאולוגי בכתה-הכנסת בבית-השערים מחוק השורה זו עדכדי ודואת, ומאשר גם את השערתו של יידי המנוח הפרופ' ש. קלין זיל' (שהסתמתי עמה במאמר הביקורת הנ"ל), כי ר' אבן הנזכר ברושם בעניין היתר הפסיפסים הוא ר' אבן השני, שחיה במחצית השנייה של המאה ה'.

ומן חורבנו של בית-הכנסת בבית-השערים ידוע: הכנסת מוד יהודים ביום קיסרתו של ג'ולוס (352 אחר ספה⁽¹⁹⁾). בכתה-הכנסת זה כבר נמצא מקום-קבוע לתייבה; אך אף-על-פי שיש בו פסיפס (פשתוט) בחצר הפנימית, אין בו עדין סימן לרצפת פסיפס מצוירת בפנים הבסיליקי, ו קישוטיו הארכיטקטוניים באבני-הבנייה עודם קיימים. יכול שינוי זה (רצפת פסיפס-צירום והעלם קישוטים ארכיטקטוניים מבחו') עדין לא יצא לפועל באמצע המאה ה' אחר ספה⁽²⁰⁾.

כבר ביארת בפרוטרוט במאמר הנ"ל את הסיבות שגרמו לדעת לי שינוי אהרון זה בכתה-הכנסת בני הטיפוס המאוחר⁽²¹⁾. על-כן יש להסביר רק מלים מסוימות. קונסטנטינוס הפק את הכנסתה הנוצרית לשלטת בחיי המדינה הרומאית. הלא-caה יאמר בiness: "לאחר שנצח קוסטנטינוס את כל יריביו, נישח הבישוף של קיסריה (כלומר אבסביוס) בפעם הראשונה את תורה שטן הנזרות. שהיתה עתידה להתקיים כביסיט, אין עוררים עליו, למחשבה הפלורית של עולם רומי המזרחית"⁽²²⁾. כМОבן היה הדבר למורת רוחם של היהודים, בעיקר בא"י. וכשנמצאו מומרים-בוגדים כיווץ מטבריה, שפתחו בבניין כנסיות נוצריות בערים יהודיות טהורות ציפורי⁽²³⁾ וכו', גדרה סatta הסבב, ופרק המרד הגדול בג'יל, שאריכסינוס טיבע אותו בדם ואש⁽²⁴⁾. לאחר נסינו של יוליאנוס קיסר להסיג את הכנסתה הנוצרית מגדרה, נסינו שנכשלה, גבר שלטונה של הכנסת היהודית, וההידות כולה, וביחד זו של א"י, הוכרה להגמיך את קומתה, בניין בית-

(17) ר' JPOS XVI, pp. 64-66.

(18) ר' שם, ע' 65.

(19) ר' שם, ע' 65.

(20) N. H. Baynes, *The Rise of Constantine*, CAH XII, p. 698
 S. Yeivin, *Historical and Archaeological Notes, apud L. Watermann*, ר' (21)
Preliminary Report of the University of Michigan Excavations of Sepphoris, Palestine, in
 1931, p. 21 & n. 22
 .Pauly-Wissowa, REKA IV, S. 1097, s. v. *Constantius* (22) ר' – זורמל –

(ובודאי גם קירות משוחים צבעים רבי-גוניים או צירום המתארים גושאים מקראים). עם השינוי הזה בא גם שינוי אחר בתכנית הבניין בכליה, שעיקרו נגרם עקב ייחוד מקום-יקבב לתחiba. כל זמן שהבנייה היה מפואר ומקושט מבחוץ מן הכהריה היה כי חווית-הבניין המפוארת, המופנית כלפי ירושלים, תשמש גם כניסה פנימית הבסיליקי. כאשר בטל אפשרות הקישוט החיצוני, בטל הצורך לכון דוקא את חזית-הכניתה לצד ירושלים. וכך הפך קיר-הכיוון לקרה האחורי של הבסיליקי, וחווית-הכניתה תוכננה בקיר שמלול קיר-הכיוון (בטיפוס המואחר של בתיה-הכנסת).

כמובן הסתנה הנティיה זאת, לבנייתו הדר ופאר היוצני על בית-הכנסת, בזמן קדום יותר בגולה, משומת הרצון לבלוי למשוך יותר מדי את עיני השכנים. ומשומיך אנו רואים כי כל בניין בתיה-הכנסת הידועים לנו בגולה⁽²³⁾ אינם מתוכנים כבניינים בודדים, מתחן הסתייגות והבלטה מן הבניינים מסביבם. אלא חבוים בין יתר בנייני-אי ("insula") מייד-העיר. וכך חסרים הם גם כל הידור ופיאור היוצנים, וכך תפארתם בפנים הבניין.

לפנינו שאסיטים את דברי לעצם בניין בית-הכנסת יש להעיר עוד הערת אחת. בדיקת הבסיליקות הרומיות מעוררת ספקות במידת נוכנותה של עוד מוסכמה אחת הנpostaה בחקר בתיה-הכנסת באז. וויה בעית גנותיהם של "תהי-הכנסת". ממן זמן פירסום מחקרים של קוהל וווצ'ינגר נתקבלה מתחן הסכם של "תהי-הכנסת כהודאה דמייא" השערתם של האחוריים כי בתיה-הכנסת היו מקורים גיגנטיים גדולים. בתחזרותיהם הם מסתמכים על סגנון הגמלוניים הטוריים ובמיאים צירום של כמה בניינים בני המאות הב' — הג' לאחר ספה' ג.⁽²⁴⁾. כן מוצטבים הם גם צורות של חזיתות בניין-מקדשים במטבעות בנוטה-המן⁽²⁵⁾. ואמנם, כמו מטבעות מראות גגות-גמלוניים גדולים, מעין אלה שהם מיצעים לקרה בהם את תמנוניהם, מתישבים יפה עם התחוורת המוצעת. ואפילו בתחום מתחזרת של בית-הכנסת בכר-ברעם, שפרסומה בספרם⁽²⁶⁾, אין הדבר נראה אבסורד ביותר, הוואיל והסתו הוגМОן יותר, אשר לפנינו חווית הבית, מסתיר את הרקנות הנגדה בחווית, שמחיב משטה של קיר גבוה כליכך. פחות מוצלחות החווית של בתיה-הכנסת בא-דקה⁽²⁷⁾ ובאמ' אל-קאנאטר⁽²⁸⁾. שם נשarraה כל החווית של הקומה השניה (חוץ מן החלון אשר באםצעיתה) חלה.

E. L. Sukenik, *Ancient Synagogues in Palestine and Greece*, pp. 42 foll. (23)

ובן VII. H. F. Pearson, *ibid*, pl. בניין בית-הכנסת של דלוס (ר' סוקניק, שם, ע' 37 ואילך) כבר הבהעה דעה כי הבניין לא שימוש בית-הכנסת (ר' סוקניק, שם, ע' 37 ואילך) Belle D. Masur, *Studies on Jewry in Greece I*, Athens 1935, pp. 15 foll. שפירסום אין ראיות כי הבניין הוא בית-הכנסת (ר' סוקניק, שם, ע' 42); ועוד לא הובאו כאן שני במילוטם אין ראיות כי הבניין הוא בית-הכנסת (ר' סוקניק, שם, ע' 42). גם בימי-הספורה, בקיורו בניינים אלה בחשובן, גם בתיה-הכנסת איגיניה לא נבנה בבניין נפרה, אלא בין בתים שבסבבונו. בקיורו הדורי-תומרוני (קיר-הכיוון) נמצאו אפסיסים (apse) כמעש לכל רוחב הקיר. בית-הכנסת היישן נבנה לדעת המחברת בין 300 ל-350 אחר ספה' ג (ר' מאזור, שם, ע' 28, ו' שובה, שם, ע' 459), ואילו הבניין החדש, שוקם על חורבותיו של היישן, נבנה בראשית המאה ה'ה (לפנוי 415 אחר ספה' ג; ר' מאזור, שם, ו' שובה, שם, שם). על מ' אלה חייב המחבר תודה לידייו הפרס'ם. מ. שובה.

H. Kohl & C. Watzinger, *Antike Synagogen in Galilaea*, Ss. 147 (24)

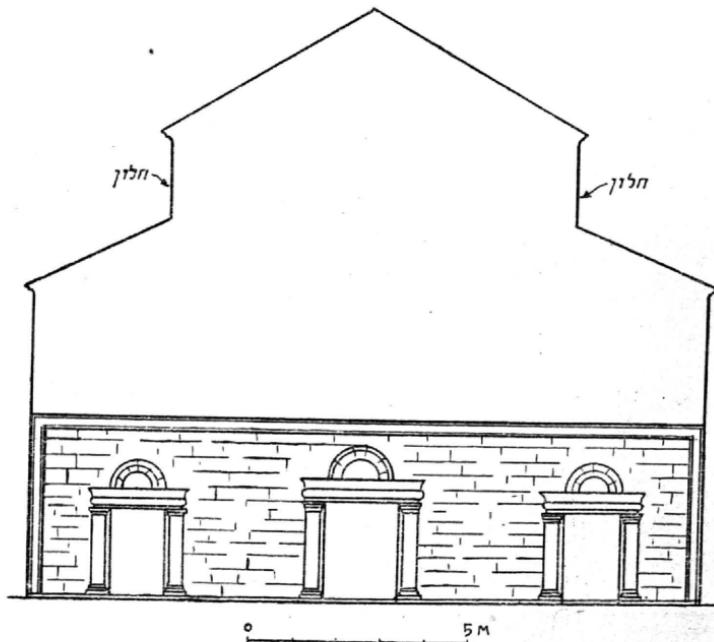
foll. & Abb. 286 — 287 (S. 151)

(25) חנ'ל, שם, ע' 148. (26) חנ'ל, שם, צירום 186 (בע' 91 ו' 191 (בע' 100)).

(27) חנ'ל, שם, צירום 251 (בע' 124). (28) חנ'ל, שם, צירום 272 (בע' 134).

ומגילה ניגוד הקשה לעין בהשוואה א' החזית המקושת והממולאה של קומת-הקרקע. אמןנו, הניגוד עדיין אינו חזק כל-כך, הואיל והקומות שות-גובה (החלוקה מובלטת בעזרת כרכוב-אבן חיצו).

ברור הדבר כי כאשר בא מדר פינקרפלד להציג החזרות לחווית בית-כנסת מטיבוס מאוחר הסתמך על קודמו. הן בנסיווโน בבית-אלפא והן בנסיווינו בבית-ישעריט נקט גם הוא בהשערה זו של גיגמלוון גדול מעל לבניין בתיה-הכנסת⁽²⁹⁾. אולם כל המסתכל בתחרורות אלה יתמה מיד לדיספרופרוציה שבין החלק המקושט או המגוון שסביר דלקות-הכנסה בקומת-הקרקע וחוגנות הקומה הב' ובין המשטח הענקי שכלו קיר חלך לא גיון⁽³⁰⁾. לדעתו יש להניח כי גם בתיה-הכנסת אלה נערכ הרג'פִי התכנית הרגילה בבסיליקות הרומיות, בשתי קומות: אולם התווך היה גבוה מאוד מألوמות האגפים, ומעליו היה ערוֹן גיגמלוון; ואילו שני האגפים, שהיו נמוכים יותר, היו מוקורים בג'שפּען לצד חוץ בלבד⁽³¹⁾. בחלקי הקירות שבין הגגות הצדרים ובין גג' clerestory wind (הגמלון האמצעי היו קרועים בודאי חוגנות להארת בית-הכנסת -ows). עיקרונו זה (אמנם בגגות שטוחים) היה ידוע במורה (במקדים המצדדים

ציור א': חזית בית הכנסת בבית-ישעריט (הצעת תחרות).

(29) ר' א. ל. סוקנייק, בית-הכנסת העתיק בבית-אלפא, ציור 19 (בע' 17); וידיעות ט', ציור ג'. בע' 13.

(30) ומה גם שבשת חוגנות אלה נראה חולק המקושט סביב הסטיין או דלתות הכנסה נמוך הרבה יותר מאשר כרכוב-האבן הבלתי מסמך אה חולקת החזית לשתי קומות שות-גובה (עד כרכוב-הgamelon).

(31) ואולי היו חוגנות מעל לאגמים שטוחים? ר' להלן).

דרך משלו) מימי קדם (הוא שימש גם במחוזות הקורי של א/oroot-Shlמה במגידו). ובתים מקורים גנות מרכיבים אלה (גמלון באמצע ושני שיבועים לפני חץ שני). הצדדים מצויים לרוב בסוריה למן המאה ה-ז' אחר ספה"ב ואילך⁽³²⁾. כל מי שি�שוה את שתי החזרות הגנות זו אל זו יוכח מיד מה רב ההבדל ביןין בחסרי השתחמים החלקיים (ר' צייר א' פה וציויר ג' בידיעות ט', ע' 13). ולודעת מתווא את הדרך לתחרות נאות תחרותם של קוהה ווטצינגר לחזיות בית-הכנסת באידכה. החלוון שבבעוחו — ובצדק — בקומה ב', מוקשח כונכה מעליו, ומעל' כוכנה מתרומות גמלון חד המסתויים בשני קצוותיו מלמטה ברכובים שטוחים מימין ומשמאלו, הנמשכים מעל' לאربעת העמודים (שנים שנויות מכל' צד), המפארים ועוטרים את צדי החלוון⁽³³⁾. ככלום לא היה נcoin לתחור גם את הגג בזורה מקובילה? גמלון חד יותר באמצע (מעל' לאולם התווך של הבסיליקי) ושני גנות משופעים, או אולי שטוחים, מהצדדים (מעל' לאגפי הבסיליקי)? ואפיו במתבעות בנות הזמן נמצאו חיותות כאלה⁽³⁴⁾. הנראות כמקורות גג גמלון (ומתחתיו קשת באמצע הכרוב היישר) בתווך, וגנות שטוחים (?) משני הצדדים, מעל' לעמודים הניצבים מימין הפתח ומשמאלו. המשך יבא)

H. C. Butler, *Architecture and Other Arts*, p. 93 (Interior of Church ר' 32 at Khirbet-Hass — IVth cent. האחדו עם הגג שמעל לאולם-התווך לג'ג-גמלון אחד); 100 (W. Façade of Basilica at Ruweīha — IVth cent.); 143 (fig. 54 — Section of Church at Northern Dānā — etc. 483 A. D.); 146 (East End of Church at Mshabbak — Vth cent.); etc. האלה מזויות בניתות מושלות בקומת-הארקע וחולנות בקומה ב' (ק' באולם התווך), ולפרקים גם בגמלון, ובוודאי העתקו הנזירים קדומים את תכניותיהם מבניין בית-הכנסת היהודיים; מכל' מקום חיקו אלה ואלה את בגין הבסיליקי הרומיות.

(33) ר' קוהה ווטצינגר, שם, צירום 231-228 (בע' 117-116) והשוו אל ציור 251 (בע' 124).

F. W. Madden, *The Coins of the Jews*, p. 250; G. F. Hill, *Catalogue of the Greek Coins of Phoenicia*, pls. X, 1; 5; 9-11; XII, 17; 18

זוטות והערות

בן סירה ד', ל'א

בידיעות שנה זו, ע' 24, מביא פרופ' שובה את היווני לס' בן סירה ד', ל'א, ומוסיף כי כי א' של העבריים גוט שם קופצת, וכ' ג' גודס קופודה. ולזה מופיע שובה בחערה: "סגול (ספר חממת בן סירה השלם) מקבל את הנוסח קופודה.... אולם קופוצה היא הגירסה הנכונה, קופודה היא טעות המعتיק; השווה דבר' ס"ה, ו'.... יש לנו איפוא רק גירסה אחת לפני H". הכתוב בס' דברים היה ידוע גם לי, וכן היהיטה יודעה לי יפה הדעה ש'kopoda הוא טעות בכ' ג', כי הרי כך אומרים כל העורכים והמחקרים לס' בס' Skodromoni: ש'כטר, ואחריו ישראל לוי, סמנד, פטרס ואחרים. ואם בכל זאת העדפתה את הגירסה הקשה יותר Kopoda, בוודאי עשתית זאת מחרק טעם מספק, אלא שלא יכולתי לומר הרבה את הטעם בספרינו הניל', מפני חנינו המזומצמת של הספר, כמו שלא יכולתי להביא בספרינו הקטן והוא את הטעמים לכמה וכמה חידושים ותיקונים אחרים בנוסחת בס', כמו שהערתי על זה שם בהקדמה.